



FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Recensioner

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2015_litt_b

Fornvännen 2015(110):2 s. 134-145

Ingår i samla.raa.se

Recensioner

Solstensøen. *På sporet af Bornholms bondestenalder*. Red. P.O. Nielsen et al. Bornholms museum. Rønne 2014. 191 s. ISBN 978-87-88179-15-6.

Det är knappast en överdrift att påstå att Bornholm är det bäst beforskade området i hela Sydskandinavien arkeologi. Förutom ett flertal artiklar och publikationer av fackarkeologisk karaktär har också böcker med populärvetenskaplig utformning utkommit om exempelvis Bornholms bronsålder och järnåldersbosättningen Sorte Muld. Den aktuella publikationen om neolitikum ansluter till denna mycket imponerande insats.

Det finns några speciella förutsättningar för att redovisa förhistorien på en ö av Bornholms storlek. Den är tillräckligt stor för att rymma ett betydande antal fornlämningar men av så begränsad storlek att det är möjligt att på ett förhållandevis detaljerat sätt få en uppfattning om samhällsstruktur och resursutnyttjande. Att ön är belägen mellan södra Östersjöns stränder norrut och söderut men tillhör en nation längre västerut har också bidragit till dess speciella karaktär. På många kartor som behandlar Danmark finner man Bornholm placerad på tillgängligt ställe någonstans i Kattegatt eller också söder om en halvö som totalt saknar tillstymmelse till förhistorisk aktivitet. Men Bornholm är i högsta grad sig selv nock.

Under tidigmesolitikum fanns en landbrygga till den nuvarande polska kusten, men den var sedan länge dränkt då jordbruket och boskapskötseln infördes. Varifrån de första bönderna kom, från norr eller söder, är ytterst svårt att bestämma då trattbägarkulturen är mycket ensartad över ett betydande område av Sydskandinavien och nordligaste Kontinentaleuropa. Bornholms innevånare blev snabbt involverade i de nya näringarna vilket bl.a. framgår av dateringar av sädeskorn.

Redan i slutet av 1980-talet undersökte man flera tväskeppiga långhus vid Limensgård som hade stora likheter med de i Sydskåne. Liksom där är de flesta boplatserna belägna på något av-

stånd från kusten och på sandig mark som inte bevarar organiskt material. Det bidrar tyvärr till att vår kunskap om djurhållningen är fragmentarisk. Avsaknaden av större flintstycken i den bornholmska geologin är en av flera faktorer som nödvändiggjort en betydande kontakt med omvärlden, där den sydsåkanska kusten är närmast med ett avstånd på 40 km. Vad gäller rituella depositioner från tidigneolitikum finns enstaka i våtmark nedlagda spetsnackiga flintyxor. Till skillnad från övriga Östdanmark men i likhet med Skåne satte bornholmarna inte ner särskilt många krukor i våtmark.

Av ett femtiotal kända boplatser från tidigneolitikum är de flesta från periodens mellersta del då snörörnerade kärl dominerar. Antalet nedlagda tunnackiga flintyxor från samma tid är dock inte jämförbart, ett femtiotal kontra ett fyrtiotal spetsnackiga från periodens början. Vad avser monumentala konstruktioner är långhögen endast belagd på en plats i form en palissadränna med ett lerkärl i, vilket sannolikt utgjort östra änden av en sådan konstruktion.

Få boplatser från det sena tidigneolitikum är belagda, och tidens deponerade flintyxor är heller inte många. Detta förklaras med en mera permanent lokaliserad bebyggelse, plus med introduktionen av kollektiva rituella byggprojekt som sju stendösar och omfattande gropsystem, de s.k. Sarup-anläggningarna.

Vad mellaneneolitikum beträffar finns 14 gånggrifter. Antalet megalitgravar över lag är förvånansvärt litet och tyder på kraftig förstörelse på ett tidigt stadium. Merparten av de kända anläggningarna undersöktes på 1800-talet. Förnyade utgrävningar och rekonstruktionsinsatser visar att de använts som gravplatser långt fram i bronsåldern. Stenkonstruktionerna blev under denna period utsatta för mer eller mindre omfattande förändringar. De mellaneneolitiska boplatserna är färre än tidigare och belägna närmare kusten.

Utöver gånggrifterna finns det andra spännande kollektiva anläggningar att presentera. Två omfattande Sarup-anläggningar ligger på var si-

da om en ådal vid Vasagård på sydvästra Bornholm. Att döma av utformningen kan de ha utgjort en enda konstruktion med ett försänkt arenaformat parti i mitten. Utgrävningar inleddes 1988 och pågår än. Man har också gjort omfattande geofysiska undersökningar. Det rör sig om dubbla gropnader som grävdes under det sena tidig-neolitikum och som grävts upp och fyllts igen i flera olika etapper. I vissa fall har utformningen av de långsmala groparna inneburit att man huggit sig ned i skifferberggrunden.

Anläggningen förklaras som bl.a. en temporär gravlägningsplats i väntan på uppgrävning av liken och deponering i megalitgravar. Några belägg i form av skelettdelar har dock inte påträffats. Några århundraden senare har man dock i groparna lagt såväl boplatsavfall som mera uttänkta depåer. Här kan man vara något tveksam till vad som skall uppfattas som deponeringar av religiös/rituell karaktär och vanliga sopor. Jag tycker det är lite tveksamt huruvida platsen verkligen användes för ordinär bosättning.

Utanför gropsystemen på ömse sidor av ådalen har omfattande parallella palissader påvisats. Mest omfattande är de på den västra sidan där de sträcker sig ett par hundra meter från ådalsskanten. Vanligast är två palissader men i vissa avsnitt har upp till fem stolphålsrader kunnat beläggas, dimensionerade för 25 cm tjocka trädstammar. Omfattande avsiktlig förstörelse av flintyxor genom upphettning har belagts. Detta har medfört att stora värden gått till spillo då det rör sig om importerade föremål. Handeln med yttervärlden har varit omfattande. Dock uppvisar keramiken från denna sena trattbägarkultur speciella drag i ornamentiken som inte belagts någon annanstans i Sydskandinavien.

Vid Vasagård och på andra platser på Bornholm uppträder en speciell konstruktion i form av stolpcirklar som kan vara upp till 11 m i diameter. Ofta rymmer stolphålen avsiktligt nedlagda föremål, kanske från då stolparna drogs upp, som väl daterar cirklarna. Vad dessa cirklar använts till är oklart. På hösten 2014 undersöktes en stolpcirkel som i mitten var försedd med en stor, platt sten, möjligen en altarsten. I några stolphål påträffades därtill stora stycken av lerklining med dekoration i form av cirklar eller cirkelbågar omgivna av rader med intryck. Dessa

lerstycken har ingått i en form av vägghpanel som brunnit. Hur den relaterat till stolpcirkeln gick inte att fastställa.

Ett annan bornholmskt särdrag är fynden av små runda plattor, några få centimeter stora, av skiffer eller sandsten, vilka är dekorerade med ristningar som kan tolkas som solstrålar som utgår från mitten. Detta är förklaringen till bokens något märkliga titel. Vid Vasagård har ett femtiotal sådana stenar påträffats, främst i den övre fyllningen till gropsystemen. En del stenar har andra mönster som mest påminner om spindelnät, samt rader med streck.

Åtta kilometer sydost om Vasagård ligger Rispebjerg vid en ådal. Platsen har varit känd för en halvkretsformad borgvall troligen från järnåldern. Då en vallgrav identifierades genom flygfoto genomfördes en undersökning 1995. I sökschakten bekräftades vallgraven men också sammanlagt 14 palissader där några löper i två parallella stolphålsrader där vissa ersatts av nya. Inom ett sex hektar stort område har 1500 meter palissadrännor grävts som omfattat omkring 4000 stolpar. Minst 24 stolpcirklar har påvisats. Invid några har rader av stolpar bildat en form av ramp. Möjligen har varje stolpcirkel burit en plattform. Fynden antyder att denna plattform brunnit ned – kanske en form av brännoffer eller likbränning. Det var vid Rispebjerg som den första solstenen påträffades. De är inte helt enkla att identifiera då ristningarna oftast är grunda.

Både Vasagård och Rispebjerg tillhör den yngsta delen av trattbägarkulturen, liksom några liknande anläggningar som framkommit på Själland, medan de många palissadanläggningarna som påträffats i Västskåne främst tillhör den efterföljande stridsyxekulturen.

På Bornholm finns indikationer om ett stadium av trattbägarkulturen som inte är belagt i Sydsverige, med välbrända, tulpanformade kärl försedda bl.a. med stora triangulära mönster. Efter fyndplatsen benämns stadiet för Grødbysfasen. På samma fyndplats och från samma tid finns flera tvåskeppiga hus med tydliga väggrännor, en bredd på cirka 7 m och en längd på omkring 20 m. Taket har också burits upp av mindre stolpar i rad på ömse sidor om mittstolparna. I direkt anslutning till husen identifierades också stolpcirklar. I stolphål från både hus och cirklar

har påträffats rikligt med keramik och andra föremål som underlättar dateringen.

Under mellanneolitikum B då Skåne domineras av stridsyxekulturen sker på Bornholm en förändring i stadier där inslag från sen trattbägarkultur blandas med impulser från kontinental klotamforakultur. Den äldsta stridsyxekulturen är inte representerad på ön men framöver dyker den upp och uppvisar vissa särdrag från skandinaviska fastlandet, med begravning i stenkistor. De stora palissadanläggningarna överges och i stället investeras arbete i omfattande uppodling. Den sena stridsyxekulturen är rikt representerad på ön både i kustzonen och inlandet. Vid Grødby och närliggande Limensgård finns också tvåskeppiga hus från denna tid belagda.

Tvåskeppiga hus motsvarande dem från sen trattbägarkultur har rekonstruerats på friluftsmuseet i Hjerl Hede på Jylland. Under loppet av åtta veckoslut och med 8 till 15 personer byggdes ett hus – dock med utnyttjande av järnyxor. Efter 25 år visar sig stolparna under mark vara kraftigt förruttnade, trots att stolparnas nedre del sveddes med eld. Därför kan denna husform knappast anses ha stått mer än omkring 30 år.

I slutet av mellanneolitikum tycks bebyggelsen brytas upp till enskilda gårdar. Detta förhållande blir rådande genom hela den återstående forntiden på Bornholm.

Flera ovanligt stora tvåskeppiga hus med en maximal längd på 44 meter har daterats till senneolitikum. Konstruktionselement som olika avstånd mellan mittstolparna antyder olika funktioner inom dessa hus. Spridningen av hus och boplatsernas existens-tid tyder på att endast ett hus bebotts åt gången.

Den aktuella boken är en utmärkt resumé av de senaste ungefär 30 årens arkeologiska undersökningar av neolitikum på Bornholm. En tydlig tyngdpunkt ligger på den sena trattbägarkulturen, MN A, med palissader, solstenar och huskonstruktioner. Detta är förstäligt då dessa fynd dels bidrar till en ökad kunskap om detta stadium i ett sydiskandinaviskt perspektiv, dels markerar öns särdrag. Nog för att stolpcirkelarna är en intressant bornholmsk specialitet, men det hade varit tillräckligt att beskriva och tolka dem i något mera kortfattad form.

Illustrationerna i boken är väl utformade. Jag

hade bara önskat att man valt ett något kraftigare typsnitt. För trötta gamla ögon blir läsningen något ansträngande.

Lars Larsson

Anne Nørgård Jørgensen & Hans Chr. H. Andersen, *Ejsbøl Mose. Die Kriegsbeuteopfer im Moor von Ejsbøl aus dem späten 1. Jh.v. Chr. bis zum frühen 5. Jh.n.Chr.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 80. Odder 2014. 611 s. ISBN 978-87-88415-84-1.

För oss som intresserar oss för de nordiska krigsbytesofferfynden har de senaste åren varit givande. En strid ström av faktsäckade volymer har publicerats i Danmark, det land som uppvisar flest sådana fyndplatser. Hittills har det t.ex. utkommit fjorton digra volymer från Illerup-projektet. Senast är det myntfynden från Illerup som behandlats och publicerats av Aleksander Bursche (2011). Flemming Rieck & Andreas Rau har i fyra volymer publicerat materialet från Nydam (2010 och 2013). Men även mindre kända platser har ånyo fått vetenskaplig uppmärksamhet. Således kan man nu läsa nyutgivna publikationer även om Kragehul mose (Rasmus Birch Iversen 2010), Porskjær mose (Anne Nørgård Jørgensen 2008) och Tranbær mose (Per Ole Schovsbo 2007). Vi-mose har avhandlats av Xenia Pauli Jensen 2008. Därtill har det utkommit mindre specialstudier av t.ex. järnålderns läkekonst med utgångspunkt från krigsbytesofferfyndens material (Annette Frölich 2009) och Andres Siegfried Dobat har publicerat en bok om verktyg från offermossarna 2008. Else Kolstrup har analyserat floran och vegetationens utveckling i området kring Nydam 2009. Textilierna har behandlats av Susan Möller-Wiering och Lise Raeder Knudsen 2011.

I Sverige har förnyade undersökningar pågått vid Finnestorp i Västergötland under perioden 2000–2012, men resultaten av dessa är till största delen ännu opublicerade (för mer information och länkar till de artiklar som publicerats, se projektets hemsida: www.finnestorp.se). Materialet från Skedemosse, framför allt benen har ånyo behandlats, denna gång i en avhandling av Anne Monikander vid Stockholms Universitet 2010. Läget är således mycket gott för den som vill

fördjupa sig i ämnet. Aldrig har det funnits tillgänglig så mycket ny forskning om krigsbytesofferfynden. Vad gäller de danska publikationerna kan man dessutom köpa nästan alla via Jysk Arkæologisk Selskab till reducerat medlemspris. Därtill skall nämnas en förnämlig översiktbok som gavs ut år 2003 av Nationalmuseet i Köpenhamn med anledning av utställningen *Sejrens Triumf – Norden i skyggen af det romerske Imperium*.

Krigsbytesofferplatsen i Ejsbøl upptäcktes 1955 i samband med dräneringsarbeten. Fram till 1964 grävde man ut cirka 1700 kvadratmeter av den mer än 300 000 kvadratmeter stora mossen. Fynden publicerades 1988 av Mogens Ørsnes (1925–1994) i boken *Ejsbøl I – Waffnopferfunde des 4.–5. Jahrh. Nach Chr.* Ørsnes planerade en andra volym, i vilket materialet skulle behandlas mera ingående typologiskt och kronologiskt. Denna volym finns dock idag endast i manuskript. Under många år ansågs platsen, med sina två fyndhorisonter Ejsbøl Nord och Ejsbøl Syd, som totalundersökt. Denna bild nyanserades dock redan 1988 av Ørsnes själv (eftersom han tog intryck av resultaten från utgrävningen av Illerup). Men detta till trots verkar åsikten ändå levt kvar. Detta fick ödesdigra konsekvenser då man 1992 fick tillstånd att mitt i området anlägga en cirka 15 000 kvadratmeter stor sjö. Först då man ville expandera denna sjö till att uppta hela mossen några år senare kom man att undersöka platsen ånyo. Denna undersökning som genomfördes 1997 under Jørgen Ilkjaers ledning, visade snart att det fanns minst två områden med fynd som tidigare inte var kända. En stor mängd föremål hittades i dumpmassorna och det stod klart att området skadats rejält av ingreppen 1992 då sjön anlades mitt i området.

Man kan undra, och det diskuteras inte så mycket i föreliggande bok, varför man inte redan 1992 insåg skadan som offerplatsen åsamkats. Vad för slags tekniker förutom okulär besiktning användes för att överblicka eventuella skador av ingreppen 1992? Jag får intrycket att man inte använde metalldetektorer förrän Ilkjaer fick hand om undersökningen. En problematisering kring bevarandefrågor och metoder hade här varit på sin plats. Inte minst som det verkar vara ett problem även för liknande platser i Sverige. Vid Vennebo i Västergötland, en plats som med all sannolikhet rymmer ett krigsbytesofferfynd med en

för Finnestorp direkt överlappande fyndhorisont, har t.ex. nyligen en mindre sjö anlagts. Detta utan några undersökningar för att förstå den arkeologiska lämningens utbredningsområde.

Resultaten av de nya undersökningarna i Ejsbøl samt nybearbetningen av det gamla materialet innebär att de gamla inarbetade begreppen Ejsbøl Nord och Ejsbøl Syd delvis får ersättas med Ejsbøl 1, 2 och 3. I detta sammanhang bör nämnas att författarna valt att frångå den typologi som Ørsnes använde och i stället anammat den som etablerats inom Illerup-projektet, vilket jag tycker är förnuftigt. Materialet omfattar i dag cirka 3000 fynd, ungefär hälften från den nya undersökningen. Jag skall här kort sammanfatta dessa tre fyndhorisonTERS karakteristika.

Ejsbøl 1 upptäcktes 1997–99. Fynden består främst av lansar (18 stycken) och sköldbucklor (sju stycken av tre olika typer). Dateringen är sen förromersk järnålder IIIb och äldre romersk järnålder B1a (40/50 f.Kr. till 20/40 e.Kr.). Detta är platsens tidigaste exempel på krigsbytesofferfynd. Faktum är att det är ett av de tidigaste sådana fynden över huvud taget, och därmed ett av de viktigaste resultaten av utgrävningen. Det har emellertid visat sig att det stora och ännu inte fullt analyserade materialet från Vimose även det innehåller lansar av samma typ som de i Ejsbøl 1 (typ Gösslunda). Dessa två nya fynd fyller således delvis igen luckan mellan krigsbytesofferfyndet vid Hjortspring, från ca 350 f.Kr., och de många romartida fynden. Horisonten återfinns på två av de fem deponeringsområdena, Ejsbølgård Väst och Öst. Vad beträffar föremålens ursprung så är en sköldbuckla av Bukkebjerg-typ särskilt intressant, då den har detaljer som pekar mot Gotland och Öland. Detta är dock blott ett indicium vad gäller proveniensens för hären vars föremål hamnat i Ejsbøl 1.

Ejsbøl 2, som är den fyndrikaste horisonten, innehåller yngre romartida föremål från sen C2 och tidig C3. Här märks 144 lansar (sex olika typer), ca 100 spjut (4 olika typer), 55 sköldbucklor (3–4 olika typer), 60–70 svärd (fyra olika typer), 14 doppskor, sju båtformade svärdsknappar, tre cylindriska svärdsfästen, fem beslag till svärds-skidor, 626 pilspetsar fördelade på elva olika typer, ett 70-tal knivar av fyra olika typer, elva huvudlag till hästar (fördelade på två typer), de-

lar till minst nio sadlar, nio par sporrar, 14 officersbälten (varav tre rekonstruerats), 68 söljor (varav 14 som suttit på officersbälten), två yxor, 31–32 eldslagningsstenar, 17 eldstål, en fibula, fyra ovanliga mynt (ett i guld), 576 g brytguld samt slutligen inte mindre än 958 båtnitar. Fyndhorisonten återfinns inom alla fem deponeringsområden: Ejsbøl Väst, Nord, Syd samt Ejsbølgård Väst, Öst.

Trots det omfattande materialet är proveniensbestämningen inte självklar eftersom vapentyperna är överregionala. Det saknas därtill helt mer alldagliga ting som kammar (vilka lämpar sig bättre för ursprungsstudier). Dock finns det indikationer på att ursprunget står att söka i Öst-sverige/Östbaltikum, baserat på vissa karakteristika på sköldhandtagen. Det som dock starkast pekar mot ett potentiellt ursprungsområde för hären är emellertid ett av praktbältena, utförligt behandlat 2003 i en artikel av Claus von Carnap-Bornheim i boken *Sejrens triumf*. Bältesbeslagen har så tydliga paralleller i gravfynd från Neudorf-Bornstein, beläget endast cirka 100 km från Ejsbøl mose, att von Carnap-Bornheim menar att de kan ha tillverkats av samma hantverkare. Detta anser jag vara ett av de viktigaste resultaten, eftersom det visar att de anfallande styrkorna inte alltid kom långväga ifrån.

Avståndet mellan gravfältet i Slesvig och offermossen i Ejsbøl är så ringa att man inte kan utsluta att anfallarna själva bodde i området de anföll – att det kanske rör sig om ett slags inbördeskrig, kanske mellan olika sociala grupper i samhället – något jag tycker borde diskuteras mera. Jylland har ännu ett gravfynd, tutulus-fibulan från den mycket rikt utrustade kvinnograv 1 vid Billum, som anknyter till samma bälte från Ejsbøl. Det stärker åtminstone mina misstankar om att de anfallande inte säkert kan antas vara utifrån. Författarna diskuterar inte denna möjlighet, utan kvinnan i Billum blir ett exempel på ingifte i en annan kulturkrets, inte en exponent för en inhemsk överklass som kanske hade problem med sina underlydande. I detta sammanhang bör även nämnas att författarna garderar sig med att konstatera att det kan hända att föremålen i fråga inte alls berättar varifrån de stridande kom, utan bara var föremålen en gång tillverkades.

Det finns stora likheter mellan Ejsbøl 2 och fynden från Nydam. Samtliga lans- och spjuttyper från Ejsbøl 2 finns även i Nydam, likaså tio av de elva olika typerna av pilar. En stor likhet finns även med materialet från den mindre offerplatsen Kragehul.

Utifrån detta stora material har man kunnat rekonstruera hur hären såg ut. Detta är naturligtvis riskfyllt när man inte har totalundersökt platsen, men slutsatserna är övertygande tycker jag, inte minst som de liknar resultaten från Illerup Plats A.

Till Ejsbøl 2 skall även den stora mängden båtnitar kopplas (958 stycken fördelade på fyra koncentrationer). Dessa analyseras grundligt i boken: man kommer fram till att de härrör från ett skepp liknande furuskeppet i Nydam, med en längd på 18–23 m. Utöver detta tyder vissa båtnitar på att det även funnits ett mindre skepp. Man förefaller, i motsats till hur skeppen behandlats i Nydam, här ha bränt skeppet innan båtnitarna deponerades, sannolikt i knyten. De båda offerplatserna ligger endast 35 km från varandra fågelvägen, så rimligen har man känt till varandras offertraditioner. Kanske har skeppen hanterats olika på grund av att man inte kunnat ta med sig hela intakta skepp till Ejsbøl, så som fallet verkar varit i Nydam.

Ejsbøl 3 slutligen är den yngsta horisonten i Ejsbøl och innehåller folkvandringstida material från perioden D1, cirka 375/400–450 e.Kr., delvis samtida med t.ex. Finnestorp i Sverige. Bland fynden märks lansar (32 stycken av två olika slag), sköldbucklor (ett trettiotal av två olika typer), spjut (16 stycken av tre olika typer), exklusiva svärd (minst fyra med timglasformade handtag), delar av tillhörande bälten (fyra förnäma söljor) och svärdsskidor och munbleck. Man har även funnit en korsformad fibula och en Vestlandskittel i området som man för till Ejsbøl 3.

Deponeringen är spridd över Ejsbølgård Väst, Ejsbøl Nord och Ejsbøl Syd. För denna den sannolikt sista nedläggningen på platsen har man alltså återanvänt gamla offerområden och inte såvitt känt idag tagit några nya i anspråk. Då nu utbredningsområdet för denna fyndhorisont inte längre är avgränsat till gamla Ejsbøl Syd, frångår författarna Ørnes uppfattning att detta är ett kronologiskt avgränsat område. Man frångår även idé-

erna om »*pars-pro-toto-offer*» och påpekar att det samma gäller för Nydam II. Dateringen bygger på Ilkjaers vapengrupp 11, som hör hemma i C3/D1, och materialet i övrigt indikerar D1 snarare än C3.

Styrkans proveniens är här lika svår att fastslå som för de övriga fyndhorisonterna. Det finns visserligen en korsformad fibula i materialet, som hör hemma i första hälften av 500-talet. Stratigrafiskt är den dock funnen utan samband med övriga fynd. Den liknar Reichsteins typ Witmarsum, men är slankare, en fibulotyp som återfinns speciellt i nuvarande Danmark och i Slesvig-Holstein. Utifrån den, tillsammans med praktbältes-söljorna och den spetsovala eldslagningsstenen, drar författarna slutsatsen att fienden sannolikt kom från ungefär samma område som för Ejsbøl 2, det vill säga Slesvig-Holstein.

Munblecken och doppskorna från svärdsskidor uppvisar en intressant detalj vad gäller frågan om förstörelse före deponeringen. De har utsatts för våldsam förstörelse. Detta är emellertid inte fallet för vapnen eller praktsöljorna, vilket sätter fantasin i rörelse. Jag kan inte låta bli att reflektera över hur annorlunda de ungefärligen samtida praktsöljorna från krigsbytesofferplatsen Finnes-torp behandlats. De är återfunna antingen i fragment, eller som med den numera världsbekanta söljan med människoansiktet, med märken efter *mycket* kraftiga hugg på flera ställen.

När det gäller att försöka förstå hur stor Ejsbøl 3-hären var och hur den var organiserad, så blir det på grund av det ringa materialet mer skissartat än för Ejsbøl 2. Det är ju långt ifrån en komplett här vi ser i materialet. Det saknas t.ex. spår av rytteri. Intressant är att officersnivåns föremål förefaller deponerade på ett eget ställe, precis som skett med samma statusnivås föremål i Ejsbøl 2! Även detta sätter igång funderingar. Deponerade man de mest exklusiva föremålen på ett annat ställe för att det skulle vara svårare att veta var de låg? Skedde dessa deponeringar kanhända med färre deltagare medan de förra var mer kollektiva bivenheter?

Bokens innehåll är välstrukturerat, men det stora formatet (611 s.) och vikten (3,1 kg) gör den fysiskt svårhanterlig. Man borde ha delat upp den i två volymer. Bilderna är generellt mycket tydliga, men i början kan det vara svårt att orien-

tera sig på översiktsfotografierna för respektive fyndhorisont (fig. 5, 121, 124 och 129), vilka är tagna från norr mot söder, medan allt kartmaterial, som brukligt är, presenteras i motsatt riktning. Det hade även varit på sin plats att inkludera en översiktskarta över krigsbytesofferskicket utbredningsområde i Norden.

Det hade också varit bra att ta med senaste nytt från forskningen om de svenska krigsbytesofferfynden. Författarna refererar t.ex. inte till Anne Monikanders avhandling från 2010 (finns på nätet i Diva). Ännu mera förvånande är att man inte refererar till Bengt Nordqvists rätt omfattande artikel i *Offa* 61/62 från 2007 om Finnes-torp. Fynden från denna plats är ju delvis samtida med Ejsbøl 3 och således relevanta i sammanhanget. Det hade kunnat berika diskussion på en mängd olika sätt.

Metallurgiska analysers användbarhet i arkeologiska sammanhang visas på ett exemplariskt elegant sätt, då man låter de tidigare rekonstruerade bältena 2 och 3 från Ejsbøl 2 fungera som blindprover i analysen. Boken avslutas med en levande rekonstruktion av vad som kan tänkas ha hänt under själva offerandet. Som utgångspunkt för denna rekonstruktion har man valt Ejsbøl 2. Eftersom området då var en sjö av ungefär samma storlek som idag, är det lätt att leva sig in i den målande beskrivningen. Sammanfattningsvis är boken ett mycket viktigt bidrag till kartläggningen och förståelsen av de många gåtfulla krigsbytesofferfynden i Norden.

Tim Schröder

Onsjö Larv 5

SE-534 62 Larv

arkeologi@timschroeder.se

Lasse Sørensen, *From Hunter to Farmer in Northern Europe. Migration and adaptation during the Neolithic and Bronze Age*. Acta Archaeologica 85. Copenhagen 2014. 276 pp. + appendices.

This dissertation is made up of three volumes: I) text, II) bibliography and tables, III) lists of radiocarbon dates etc. In the introduction Sørensen discusses the aims of his studies. Firstly, the adoption of agrarian practice during the transi-

tion from the Late Ertebølle Culture to the Early Funnel Beaker Culture. Secondly, the later Middle Neolithic, Late Neolithic and Early Bronze Age agricultural expansion into the middle and northern parts of Scandinavia.

The book is highly intriguing as well as challenging. For the first time in many years, migration is discussed as the impetus for the Neolithic in Scandinavia. This is not the place to discuss every detail in the book, so I will focus on two important issues: communities of practice and migration.

Sørensen is highly innovative in using the concept of learning. He discusses how hunter-gatherers could have learned agricultural practices. He cites Anthony Giddens who stated that “repeated patterns of agrarian strategies can be interpreted a routinized practices”. A *community of practice* is according to Sørensen the way in which people engaged with agriculture and learned from others how to do it. Hunter-gatherers had to engage in social relations with individuals or groups of people. Active participation was crucial. Hunter-gatherers could have engaged in agricultural communities by moving to farming groups or visiting over longer periods of time.

After setting the scene with the concept of learning Sørensen goes on to discuss the structure of migration. This is a central part of his argument. He develops David W. Anthony’s 1990 ideas regarding migration. According to Anthony, it is not a singular event but a process. Sørensen discusses short-distance and long-distance migration. The latter could have left identifiable traces in the archaeological record. The author also mentions scouting expeditions that Anthony characterised as a “leapfrog movement”.

Agrarian practices expanded together with people possessing the right competence and a willingness to teach others about agriculture. This is how the community of practice worked. Depending on the degree of involvement, it could be a slow or rapid process. Sørensen discusses three phases in the expansion of agriculture:

1. Scouting expeditions resulting in the exchange of prestige objects.

2. Immigration of pioneering farmers
3. Consolidation

He looks at impulses and contacts based on the pottery assemblages of the Early Funnel Beaker Culture. He goes back to Eva Koch’s type o, a transitional form indicating an independent development of the Funnel Beaker. For influences Sørensen points to the Michelsberg Culture where we find the same kind of short-necked beaker. It is therefore probable that Funnel Beaker pots were brought to South Scandinavia through direct or indirect contacts with agrarian groups around 4000 cal BC. The new practice of depositing pots in pits is also linked to the Michelsberg Culture. Sørensen then goes on to discuss the various types of axes. He discusses the Danubian shaft-hole adzes (*Schuhleistenkeile*) and concludes that we should not see them as prestigious items in the Late Ertebølle culture. The ideas of power adhering to the object type in the production area may have been lost during travel northward through a Mesolithic network.

The Danubian adzes and local imitations (type Öringe axes) indicate contacts between farmers and hunter-gatherers. Point-butted axes were according to Sørensen associated with the first farmers. He uses the distribution of these to make his point clear.

Sørensen sees the establishment of flint mines as associated with migrant farmers as well. Regions rich in flint may have been some of the areas where they settled first, in order to control the production and distribution of point-butted axes. Here too Sørensen points to origins with the Michelsberg Culture.

How then should we understand the development towards an agricultural economy? Sørensen sees scouting expeditions as very important. Their goal was to locate good arable soil as well as sources of good flint. The rapid change and lack of any transitional forms in pottery and lithic assemblages may indicate that indigenous populations engaged in learning processes and communities of practice in order to learn agrarian techniques and a new material culture. The pioneering farmers probably consisted of small groups, connected to each other in both regional and large-scale networks.

Lasse Sørensen's dissertation is in many ways an eye opener. He discusses and interprets the evidence for the adoption of agriculture in a bold way. The book is almost exhausting in its attention to detail, but presenting the material in this way does give the reader a very detailed picture of the evidence. Sørensen's study of the material culture is very thorough. He puts forward his arguments for a migrating farming population in a most convincing way, that will be the starting point for new discussions regarding neolithisation. Of course there will always be a heated discussion of the neolithisation of South Scandinavia, especially regarding indigenous or external influences. This discussion has gone on for decades, and not least since the early 1980s. When first encountering Sørensen's work I must confess that I thought he was completely in the dark. After reading his dissertation and serving on his PhD assessment committee I have largely changed my mind. His arguments are well founded in a thorough knowledge of the material culture, and he uses his theoretical framework in a challenging way. Sørensen's ideas will surely be much discussed over the coming years.

Mats Larsson

Institutionen för Kulturvetenskaper
Linnéuniversitet
SE-392 34 Kalmar
mats.larsson@lnu.se

Kerstin Eidlitz Kuoljok, *Den samiska sitan och vinterbyarna. En utmaning*. Institutionen för kulturantropologi och etnologi, Uppsala universitet 2011. 105 s. ISBN 978-91-506-2181-5.

Målsettingen med denne boken er i følge forfatter «att försöka begå lustmord på en idé som irriterat mig i många år». Offeret er en påstand geografen og geologen Väinö Tanners fremsatte i det omfattende «antropogeografiske» verket *Skoltlapparna* i 1929. Han hevdet der at Petsamo-samenes daværende bosetningsmønster, der største delen av befolkningen i en «sita» (*siida*, et lokal samfunn med et visst territorium) samlet seg i felles «vinterbyer» i vinterhalvåret, var et velbevart eksempel på en opprinnelig samisk sam-

funnsorganisering som tidligere også hadde eksistert i andre samiske områder. Han hevdet dessuten at en del av Petsamosamenes rettslige og administrative instanser, regler for eiendomsforhold etc. var like velbevarte eksempler på en «ursamisk» samfunnsorganisering. Tanners teori ble snart en truisme som har hatt omfattende innflytelse på forskning vedrørende eldre samisk bosetningsmønster og andre samfunnsmessige forhold. Innenfor arkeologi har analogier til det «velbevarte» østsamiske samfunnet ikke bare blitt brukt i studier av samiske kontekster, men også blant annet for å argumentere for visse samfunnsforhold i tidlig metalltid og yngre steinalder.

Jeg kan forstå at Eidlitz Kuoljok er irritert over at denne truismen inntil ganske nylig har blitt reproduert i forskningen, særlig med tanke på at hun allerede i 1987 skrev en artikkel i *Rig* som påpekte at det Tanner beskriver som «ursamisk» er mistenkelig likt visse trekk ved organiseringen av russiske *pogoster*. Delvis reflekterer de østsamiske «tradisjonene» mer eller mindre direkte 1860-tallets russiske bondelovgivning. Eidlitz Kuoljoks konklusjon var at den østsamiske samfunnsorganiseringen mer sannsynlig skyldtes russisk statlig påvirkning enn gamle samiske tradisjoner. Men artikkelen fikk ikke det gjennomslaget hun hadde forventet. Dette er en av grunnene til at hun tar temaet opp igjen i denne boken.

Siden Eidlitz Kuoljok utga nevnte artikkel har det likevel foregått en bevisstgjøring, i det minste innenfor samisk arkeologi, om at Tanners teorier ikke nødvendigvis medfører riktighet. Særlig Edel Bergs diskusjon i hennes upubliserte hovedoppgave *Arkeologi i grenseland* fra 2001 (Tromsø) har hatt innflytelse. Hun tar der opp nettopp arkeologers bruk av analogier fra østsamisk etnografi generelt og Tanners arbeid spesielt. Berg finner flere svakheter i Tanners argumentasjon, og påpeker at hans bok var et bestillingsverk fra politisk hold i en historisk situasjon der Petsamo hadde tilfalt Finland etter 1. verdenskrig. De finske myndighetene ønsket mer kunnskap om området og mulighetene for ressursutnyttelse der, mens Tanners agenda synes å ha vært å gi et mer positivt bilde av samene enn det som var vanlig tidlig på 1900-tallet, samt å fremstille den samiske kulturen i Petsamo-området som særlig verdt å bevare.

Eidlitz Kuoljok gjengir Bergs hovedoppgave i korte trekk og berømmer den, men sier at Berg ikke kom helt fram. Etter Eidlitz Kuoljoks mening innebærer den fremsatte kritikken av Tanner at man helt må forlate hans tekst fra 1929 og gå andre veier for å forstå »samhället bland jägare och fiskare som hade några renar som transportdjur». Slik jeg forstår det sikter hun til samiske samfunn før reindriften og koloniseringen ble mer omfattende fra 1500- og 1600-tallet og framover. I nærværende bok kommer hun imidlertid ikke med så mange nye tolkningsforslag for disse samfunnene, men fokuserer i stedet på å underbygge kritikken av Tanners teori ytterligere gjennom å presentere etnografisk og historisk materiale som taler for at samiske samfunn var sterkt influert av russisk stat og kirke lenge før Tanner gjorde sitt feltarbeid.

Det er som sagt særlig de russiske bondereformene på 1860-tallet i forbindelse med opphevingen av livegenskapet som opptar forfatteren. Disse har paragrafer som pålegger samfunnsorganisering i former som sammenfaller med det Tanner beskriver som noe særegent »ursamisk». Eidlitz Kuoljoks svenske gjengivelsen av disse russiske kildene er i seg selv et viktig bidrag til forskningen, siden de ellers ville være vanskelig tilgjengelige for mange i Norden på grunn av språkbarrieren. Dessverre er antallet kilder og paragrafer som refereres ganske lite og til dels synes utvalget dårlig begrunnet. Eidlitz Kuoljok understreker at hun ikke har kastet seg inn i et årelangt prosjekt med å skrive Kolahalvøyas (samers) historie basert på primærkilder, noe som også er nødvendig for å belyse problemene med Tanners innflytelse på forskning om samisk fortid. Derimot fremstår det som underlig at hun velger å diskutere utvalgte paragrafer fra bonde-lovgivningen fra 1861, i forbindelse med opphevingen av det private livegenskapet, når det i følge henne selv var lovgivingen fra 1866, i forbindelse med opphevelsen av det statlige livegenskapet, som hadde størst betydning for samfunnsorganiseringen i nord. Dette fordi samene ble regnet som statlige bønder i administrativ og rettslig forstand. I følge forfatteren har det vært vanskelig å få tilgang til lovteksten fra 1866, men hun oppgir at den er diskutert i en rekke andrehåndskilder. Dermed burde det vært mulig å gå

nærmere inn på disse åpenbart mer relevante lovparagrafene enn det som gjøres i boken.

Det er også en svakhet at en rekke øvrige interessante fakta og faktorer i russisk historie og lovgiving gjengis fra mindre tillitvekkende kilder. For eksempel refereres det til en del informasjon på Internett som er uten avsender og datering. Dette gir inntrykk av at alle kilder på Internett har blitt vurdert som like holdbare. Her burde redaktøren ha gitt innspill til enkle forbedringer, særlig fordi dette er en utgivelse som må antas å være ment som et innlegg i den akademiske debatten: Boken er utgitt i serien DiCA (Dissertations and Documents in Cultural Anthropology) av Institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala Universitet. Samtidig antyder bokens form at Eidlitz Kuoljok har hatt en bredere leserkrets i tankene. Hun fører et direkte språk som kan være forfriskende og som gjør teksten lett tilgjengelig, men som også tydeliggjør svakheter i argumentasjonen.

Et spørsmål hun bringer på bane er hvorvidt samene på Kola eide og kunne avhende jord. Som svar beskriver hun det svenske *skattefjällsmålet*, an gående samiske rettigheter til land og vann i nordre Jämtland, der Högsta Domstolen i 1981 kom med en diametralt ulik tolkning og dom enn den som tidligere var avgitt i tingsrätten. Siden dette rettighetsspørsmålet ikke lot seg besvare entydig i det svenske rettssystemet, er Eidlitz Kuoljok konklusjon: »...hur skulle jag då kunna reda ut att både staten och samerna ägde markerna på Kolahalvön». Som leser underer jeg meg over denne konklusjonen på et spørsmål forfatteren selv velger å ta opp, og over at en erfaren, russiskkyndig forsker som Eidlitz Kuoljok ikke har funnet fram til diskusjoner som kunne kastet lys over saken. Ikke minst fordi hun i sin artikkel fra 1987 (s. 74 f) oppgir at samene ikke eide jord som sådan, men såkalte »buer» som gjorde dem berettiget til bruksrett. Siidaene tildelte eierne av buer en tilsvarende andel mer eller mindre produktive land- og vannområder, og det var buene, altså bruksretten, som kunne avhendes etter eget ønske. Det fremgår ikke i den foreliggende boken om forfatteren nå har revurdert denne forståelsen, og om det i så fall bunner i tilgang på nye kilder.

Hovedtemaet i boken er kritikken av Tanner, en kritikk som åpenbart er på sin plass og som

støttes av de kildene som refereres. Disse kildene virker imidlertid noe tilfeldig valgt og ufullstendige, og det bidrar dessverre til en generell skepsis til Eidlitz Kuoljoks argumentasjon. Tanner på sin side refererte til et imponerende antall russiske kilder og hadde inngående personlig kjennskap til området han beskrev etter mange års arbeid i regionen. Selv om han har sett bort fra det kildematerialet som Eidlitz Kuoljok gjengir, og selv om teoriene hans per i dag er delvis utdaterte, er det grunn til å tro at beskrivelsene hans bygget på en viss kunnskap. Dermed kan *Skoltlapparna* fra 1929 fremdeles inneholde verdifull informasjon for den kildekritiske leser. Eidlitz Kuoljok påpeker selv at Tanner var barn av sin tid, noe som i stor grad forklarer de kultur- og økode-terministiske og evolusjonistiske ideene han fremmet om samiske samfunn, men hun tar ikke hensyn til dette i sin kritikk og sier i stedet at han resonnerer »helt sansløst». Dette mener hun at man ikke behøver å være forsker for å se, men kanskje »gammal forskare for att vilja säga ... offentlig». Jeg vil hevde at diskusjon og kritikk av både nåtidig og fortidig forskning selvfølgelig er et gode og en nødvendighet, men kritikken må formuleres på en saklig måte som tar hensyn til kontekst og formål for det arbeidet som vurderes, noe som ikke er fremtredende i Eidlitz Kuoljoks tekst. For øvrig har eldre samiskrelatert forsknings deterministiske og evolusjonistiske rammeverk blitt kritisert av både yngre og eldre forskere gjennom i flere tiår.

I dagens forskningsklima er det lettere å slutte seg til forfatterens ønske om at alle retrospektive studier av samisk samfunnsutvikling må ta hensyn til den store betydningen handel, misjon og kolonisering har hatt for samisk kultur langt tilbake i tid. Her peker Eidlitz Kuoljok på et kritisk punkt, nemlig forståelsen av at de samiske samfunnene ikke har levd i isolasjon, men blitt formet og omformet i stadig samspill med omverdenen. Hun presenterer imidlertid selv en forforståelse av eldre samiske samfunn som jeg finner problematisk, først og fremst fordi den synes å være basert på magefølelse og generelle forestillinger om grupper som livnærer seg av jakt, fiske og reindrift. Blant annet mener Eidlitz Kuoljok at samene antagelig ikke hadde noe overordnet rettsorgan før staten kom inn i bildet

»eftersom allmänmännsliga regler som att man inte ska mörda och stjäla, säkert fanns bland samerna också före dopet och utan »rättsskipande organ». Hun stiller seg helt uforstående til Tanners beskrivelse, med kildehenvisninger, av hvordan en dødsstraff utsagt av en samisk domsinstans kunne iverksettes, fordi jegere og fiskere som ilegger dødsstraff ikke »stämmer ... med min bild av dem». Eidlitz Kuoljok er en erfaren forsker, men uten ytterligere underbygning er dette selvfølgelig ikke holdbare argumenter i akademisk kontekst. I tillegg reflekterer disse uttalelsene etter min mening en urfolksromantikk som er like lite egnet til å finne svar på hvordan fortidens samiske samfunn fungerte som Tanners kulturdeterminisme og overoptimistiske retrospektivitet.

Som arkeolog reagerer jeg nødvendigvis også på at Eidlitz Kuoljok konkluderer med at det ikke finnes datagrunnlag for å vurdere samiske former for samfunnsorganisering før koloniseringen i tidlig ny tid, særlig når hun selv refererer til arkeologiske arbeider for å underbygge at det ikke har eksistert vinterbyer i de vestlige delene av Sápmi før i nyere tid. Den arkeologiske forskningen hun refererer til viser nettopp en kronologisk og geografisk variasjon i samisk samfunnsorganisering. Den inneholder også konkret diskusjon av Tanners teorier og referanser til Bergs arbeid, noe som understreker at arkeologer allerede er oppmerksomme på problemene med Tanners antagelse om at vinterbyer var et »ursamisk» samfunnstrekk. *Den samiska sitan och vinterbyarna* representerer derfor mer et supplement, med presentasjon av ytterligere interessante kilder, enn den endelige tilbakevisningen av Tanners teori boken introduseres som. Når det er sagt, kan forfatteren ha rett i at en så grunnfestet og ofte gjentatt idé kanskje må motsies mer enn en gang. I så måte gir boken definitivt sitt bidrag.

Vi står overfor en kort tekst, utformet som et debattinnlegg mer enn som en avhandling. Boken har et beskjedent utseende, med A5-format og naturhvitt omslag. Med unntak av to små kart er omslagsbildet den eneste illustrasjonen. Dette gjengir Emil Åbergs sort-hvitt grafiske trykk av *Lappar som rådslår*. Eidlitz Kuoljok sier at dette bildet uttrykker noe av det hun vil ha sagt i ord, men som leser ville jeg satt pris på en grundigere

diskusjon og situering av både illustrasjonen og de andre kildene som presenteres. For eksempel kunne man klargjort de ulike kildenes innhold og verdi ved å gjengi de russiske titlene i litteraturlisten på svensk, og ikke bare på russisk med kyrilliske bokstaver. Dette ville styrket bokens udiskutable bidrag som formidler av potensielt interessante, men for mange av oss i Norden ukjente og vanskelig tilgjengelige russiske kilder.

Marte Spangen

Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms Universitet
SE-106 91 Stockholm
marte.spangen@ark.su.se

Caroline Ranby, *Skånes kyrkor. En kulturhistorisk resa genom 1000 år*. Lund 2014. 274 s. ISBN 978-91-7545-204-3.

Når serien Sveriges kyrkor og nu senast forskningsprosjektet *Sockenkyrkorna – kulturarv og bebyggelse* har nedprioriterat provinsen Skånes kyrkor har lykkeligvis lokale krafter ryckt in, med namn som Carl Georg Brunius, Monica Rydbeck, Evald Gustafsson, Erik Cinthio, Rikard Holmberg og Siegrun Fernlund. Skånes kyrkor har genom åren belyst ur många vinklar, men en aktuell oversikt har saknats.

Antikvarien og etnologen Caroline Ranby, som skrivit flera böcker, har nu utgivit *Skånes kyrkor. En kulturhistorisk resa genom 1000 år*. Boken inleds med ett förord og en kort inledning. Sedan følger sju hovedkapitel, som i kronologisk ordning beskriver ett urval av kyrkor – »Den tidigmedeltida kyrkan 1000–1250», »Den senmedeltida kyrkan 1250–1536», »Kyrkan 1537–1699», »1700-talets kyrka», »1800-talets kyrka» og »1900-talets kyrka». Alla kapitel är uppbygga på samma sätt med information om kyrkans yttre, inre og därefter dess inredning. Boken avslutas med korta kapitel om »Kyrkogården» og »Föränderligheten», med författarens tack, en litteraturlista, ordförklaringar samt person- og ortnamnsregister.

Skånes kyrkor har en tiltalende formgivning, den är lättläst og genomarbetad. Illustrationerna dominerar og det vore inte fel att kalla boken

en bilderbok. De många fotografierna, alla tagna av författaren, är i sig värda utgivningen: Ranby är en professionell fotograf. Men texten är problematisk.

Ranby ser kyrkan först og främst som en plats för historia, konstutlevelse, ro og eftertanke. Kyrkan är primärt ett kulturarv, sekundärt just en kyrka. »Kyrkan är og bör vara ett museum, som i bästa fall också används för sitt religiösa syfte.» (s. 9). Och tanken med boken är att uppmärksamma kyrkans kulturhistoria, dess historiska og estetiska värden samt att förklara dess historiska utveckling. Budskapet är att varje kyrka är intressant og bevarandevärd (s. 10). Bokens perspektiv är antikvariens, inte teologens, arkeologens eller pilgrimens.

Bokens titel borde ha varit »Skånska kyrkor», för urvalet av eksempel är påfallande skevt. De flesta kyrkor som återkommer finns i västra og nordvästra Skåne, desto oftare ju närmre läsaren kommer Ranbys hemort Nyhamnsläge. Lite större spridning i urvalet av kyrkor hade gett boken større användbarhet som en oversikt. Och då syftet tydligen är att berätta om den historiska utvecklingen saknas viktig information om de tidiga trä- og stenkyrkorna, t.ex. Drottens og S:t Stefans i Lund, S:t Clemens i Helsingborg, om stadskyrkorna i Trelleborg, Simrishamn og Åhus og inte minst om alla skånska kloster (bortsett från Dalby). Det verkar som om ju längre bort en kyrka är från Nyhamnsläge, og ju mindre av den som står kvar ovan mark, desto mindre intressant är den för Ranby.

Bokens perspektiv är tradisjonelt konstvetenskapligt, då olika former beskrivs, eksempel efter eksempel, hur saker såg ut med former og färger. Men det är en konsthistoria utan det som kenne-teknade den tidiga konstvetenskapen, där stilen var ett analytisk redskap för att forstå og förklara: kvar är stilen som en beskrivande etikett. Kyrkans utveckling som religiös byggnad med liturgi og symbolik behandlas inte heller. Och förhållandet till samhällsutvecklingen i stort nämns enbart i brede ordalag; de utvalda kyrkorna är inte avsedda att fungera som källor. Kvar blir byggnader og inventarier som estetiseras og där texten dräller av adjektiv – varm, sirlig, vacker, stilig, sofistikerad, stilfull, väldig, storslagen, magnifik, praktfull, ståtlig – og inte minst elegant.

Ordet elegant återkommer på var eller varannan sida. Analys och argument ersätts av värdeomdömen. Och det som är så angeläget för Ranby att bevara blir estetiserat men obegripligt.

Ranby skriver om inredningen i 1900-talets kyrka:

»Kyrkorna gjordes allt mer bekväma, fick toaletter, pentryn och ibland till och med små kaféliknande samkvämsutrymmen. Ibland riskerade kyrkan att helt förvandlas till ett vardagsrum med barnhörna och plastmöbler, elektroniska pekskärmar för information och sammanträdesbord med papperskorgar. Det sakrala, vackra och stämningsfulla höll på att dränkas, och för kulturhistorikern och den konstnärligt bevandrade, stod det klart att Sverige i mångt och mycket hade börjat befolkas av historielösa praktiker och estetiska analfabeter.» (s. 227)

Ja tänka sig, en kyrka i takt med tiden, öppen för vår tids bruk, när den kan vara ett museum för den goda och bevandrade smaken. Det är denna antikvariska hållning som idag har blivit det största hotet mot kyrkan som ett levande hus och därmed för dess fortlevnad; den goda viljan som hindrar föränderligheten efter nya behov, och som hellre ser 450 kyrkor i Skåne som museer än 450 kyrkor med bekvämligheter, barnhörna och papperskorg. Som jag brukar säga: man hade aldrig fått tillstånd att bygga Lunds domkyrka på 1000-talet om dåtiden hade haft dagens antikvariska förhållningssätt. Bygga i *sten*? I Lund? Aldrig i livet!

Jes Wienberg

Lunds universitet

LUX, Institutionen för arkeologi och antikens historia

Box 192

SE-221 00 Lund

jes.wienberg@ark.lu.se